

**Специфіка ліберальних та консервативних партій Болгарії
на зламі XIX і XX століть**

16 квітня 1879 року Установчі збори Болгарського князівства ухвалили Тирновську конституцію. Але лише після відставки 1899 р. консервативного уряду К. Стоїлова в країні розпочався десятирічний період, під час якого політичний режим держави більш-менш відповідав статтям основного закону. З 1908 р., коли було покінчено з васальною залежністю Болгарії від Османської імперії і князь Фердинанд отримав царську корону, в країні відбувалося поступове посилення особистої влади монарха; роль уряду і партій, які його формували, стає другорядною. Таким чином, політичний режим у Болгарії 1899 – 1908 рр. за формою найбільше наближався до норм західної демократії, що на той час оформилась і зміцніла в Англії, Франції та США. Партії правого і центристського спрямування наприкінці XIX і на початку XX сторіччя відігравали найпомітнішу роль у житті країни. Вони являли собою невід'ємну частину парламентської демократії. До їх числа належало шість політичних сил – Народна, Прогресивно-ліберальна, Народно-ліберальна, Демократична, Ліберальна і Младоліберальна партії.

Історія консервативних і ліберальних політичних партій у Болгарії різнопланово висвітлена в історіографії. Але не завжди інтерес до вивчення цієї теми був однаково значним. У радянській історіографії перші спеціальні роботи, присвячені історії правих і центристських партій в Болгарії, з'явилися лише на початку 80-х років. Стаття Т. Маковецької [1] цікава з точки зору глибокого аналізу соціально-класової структури найбільш впливових політичних сил країни – консерваторів та лібералів. Проте висновок автора про однаковий соціальний склад усіх шістьох політичних партій досить суперечливий. На відміну від Т. Маковецької, російська дослідниця Л. Лямцева показала принципову різницю у соціально-класовій структурі всіх правих і центристських партій Болгарії [2]. Вона звернула увагу на головну особливість буржуазних партій країни – їх розділення на дві групи за своєю

зовнішньополітичною орієнтацією. Саме ця особливість, справедливо вважає Л. Лямцева, була головним чинником зближення або боротьби цих партій між собою. Однією з останніх робіт російських учених, присвячених вивченню особливостей ліберальних і консервативних партій Болгарії, є стаття московського історика Р. Гришиної [3]. На її думку, національна специфіка ідейного розвитку, соціально-класової структури, політичної стратегії правих і центристських партій була наслідком своєрідного історичного шляху, який пройшла Болгарія.

Значно ширше відображення окреслена нами тема знайшла у болгарській історіографії. Дослідники Народної Республіки Болгарії – Я. Йоцов [4, 5], Ст. Гринчаров [6], Ж. Попов [7, 8], Р. Попов [9] – акцентують увагу на вивченні взаємовідносин партій з монархом, соціально-класової структури політичних сил, внутрішньої й зовнішньої політики ліберальних і консервативних урядів. Історики сходяться на тому, що всі шість партій завжди були готові співпрацювати з головою держави і ніколи не складали йому опозицію. Після падіння тоталітарного режиму Т. Живкова інтерес до зазначеної проблеми значно зріс. З'явилися спеціальні праці, присвячені аналізу діяльності окремих партій [10, 11, 12, 13, 14, 15, 16], а також такі, що своєю метою ставили вивчення особливостей національного консерватизму і лібералізму [17, 18, 19, 20, 21].

Отже, історія Народної, Прогресивно-ліберальної, Народно-ліберальної, Демократичної, Ліберальної і Младоліберальної партій досить широко висвітлена у радянській і болгарській історіографії. Традиції, закладені в часи існування СРСР, продовжують сучасні російські історики. Але ще багато питань, пов'язаних з цією темою, залишаються недослідженими або не знайшли однозначного трактування в історіографії. Серед них соціально-класова структура та чисельність правих і центристських партій, відповідність болгарського консерватизму і лібералізму класичним західноєвропейським стандартам, об'єктивні причини, що послужили формуванню специфічної партійної системи в країні.

Після об'єднання князівства Болгарії і Східної Румелії в єдиній державі розпочалося формування багатопартійної системи, яка поступово змінювала двопартійну. Велика Ліберальна партія розпалася на кілька політичних сил, а Консервативна, після кількох років кризи і повного занепаду, відродилася 1894 р. у дещо оновленому вигляді. Отже, наприкінці ХІХ – на початку ХХ сторіччя болгарська партійна система була схожою на тогочасну французьку, німецьку або італійську. 1904 року в країні нараховувалося шість партій, що перебували на правому фланзі і в центрі політичного спектру.

Народна партія була продовжувачем консервативних традицій у болгарському політичному житті. Її заснував К. Стоїлов – один із лідерів Консервативної партії князівства Болгарії. Ця організація знову об'єднала багатьох колишніх однопартійців, а також учорашніх членів Народної партії Східної Румелії. Серед її представників нараховувалося багато заможних землевласників, торговців і лихварів, відомих банкірів і рантьє, тобто представників верств населення, найбільш зацікавлених у збереженні стабільності і порядку в державі та суспільстві. «Нові» консерватори ставили перед собою іншу мету аніж їхні попередники. Розуміючи, що в нових політичних умовах і діяти треба по-новому, «народняки» спрямовували свої зусилля на зміцнення існуючого в країні конституційного ладу. Як і їхні попередники консерватори, вони заявляли про підтримку князя і завжди були готові з ним співпрацювати. У своїх програмних документах «народняки» також декларували необхідність поміркованих реформ, які мали на меті забезпечити стабільність в країні [22, с. 397]. У зовнішній політиці партія була прибічником русофільської орієнтації. Саме ця особливість, а не інші ідейні цінності, зближувала її з «прогресивними» лібералами і демократами. Так, 1903 року «народняки» разом з вищевказаними союзниками ініціювали створення блоку опозиційних партій, спрямованого на усунення від влади народно-ліберального уряду [10, с. 4]. Таким чином, Народна партія Болгарії була типовою для свого часу консервативною політичною силою. У політичному спектрі країни вона перебувала на правому фланзі.

Однією з двох правоцентристських партій Болгарії кінця XIX – початку XX сторіччя була Прогресивно-ліберальна партія. Ця політична організація створювалася правими лібералами на чолі з Д. Цанковим, які заради часткового відновлення Тирновської конституції пішли на компроміс із князем Александром Баттенбергом і Консервативною партією. Після занепаду Консервативної партії частина її членів співпрацювала саме з правими лібералами-«цанковістами» і згодом заснувала разом з ними Прогресивно-ліберальну партію. Ядро правих лібералів складали представники інтелігенції, промисловці та заможні торговці. У програмі цієї партії, прийнятій 1899 року, знайшла відображення необхідність ліберальних реформ у Болгарії. «Прогресивні» ліберали пропонували реформувати виборчу систему, запровадити контроль виборного процесу незалежною судовою владою. «Цанковісти» звертали увагу на необхідність реформи адміністративної та податкової систем, економії бюджету, скорочення армії [22, с. 401]. Отже, програмні документи цієї політичної сили яскраво демонстрували її помірковано ліберальний характер. Як і «народняки», «прогресивні» ліберали були послідовними русофілами, тому часто-густо вони блокувалися з ними.

Іншою правоцентристською політичною силою Болгарії була Народно-ліберальна партія. Вона відокремилась від великої Ліберальною партії як об'єднання прибічників Ст. Стамболова – голови першого уряду при князі Фердинанді. Наприкінці XIX – на початку XX сторіччя ця політична сила була однією з найвпливовіших у країні. Особливою популярністю вона користувалася у Софії, Велико Тирново, Русе, Пловдиві, Сливені та Пазарджику. До її складу входили представники різних верств болгарського суспільства: інтелігенція, заможні селяни, ремісники, але партійне та місцеве керівництво забезпечували, як правило, крупні власники, пов'язані з промисловістю та торгівлею. Народно-ліберальна партія виступала за підтримку конституційного ладу, за скорочення бюрократичного апарату службовців, розширення автономних прав місцевих органів влади, забезпечення незалежності правосуддя. У соціальній програмі «стамболовістів»

йшлося про необхідність робітничого законодавства, захисту приватної власності, впровадження комісії з розгляду скарг на державних службовців, розвитку освіти [22, с. 103]. Крім того, партія виступала за розвиток національної економіки (фінансової системи, землеробства, промисловості) та зміцнення армії як інструмента «досягнення історичних завдань Болгарії» [8, с. 73]. Програма Народно-ліберальної партії носила помірковано ліберальний характер. «Стамболовісти» були лояльними до існуючого в країні державного ладу, підтримували князя Фердинанда. На відміну від «народняків» і «цанковістів», за своїми зовнішньополітичними уподобаннями вони належали до прибічників орієнтації на західноєвропейські держави: Німеччину, Австро-Угорщину і Англію, хоча при цьому декларували необхідність розвитку добросусідських відносин і з Росією [7, с. 100].

Демократична партія Болгарії – ще одна представниця русофільських сил країни і найбільша центристська політична організація [14, с. 26]. Вона привертала увагу різноманітних соціальних прошарків інтелігенції, великого числа дрібних, середніх і крупних власників, які мали відношення до кустарного виробництва і торгівлі. До складу цієї партії входили також представники заможних промислових і торговельних родин. Лідером демократів був П. Каравелов, а після його смерті 1903 р. партію очолив А. Малінов – видатний державний діяч, юрист за освітою. Програма Демократичної партії, ухвалена 1902 р., включала в себе такі вимоги: парламентське управління при загальному виборчому праві, децентралізоване управління країною, припинення свавілля чиновників, скорочення армії і озброєння, автономія Македонії. Крім того, демократи виступали за соціально-економічні перетворення: впровадження кооперації, страхування, кредитування; за удосконалення системи освіти: збільшення числа шкіл, професійних училищ [22, с. 208]. «Каравелісти» були порівняно багаточисельною партією. Значну фінансову підтримку вони отримували від банку «Болгарський». Поряд з «народняками» і «стамболовістами», вони відігравали одну з головних ролей у політичному житті держави.

Навколо наступної центристської партії – Ліберальної, яку очолював відомий політичний і державний діяч Болгарії, юрист за освітою В. Радославов, об'єдналися банкіри, середні промисловці, підприємці та торговці, чиновники, заможні селяни і кустарі [13, с. 46]. Ядро цієї політичної сили склали колишні «стамболовісти», яких розчарувала політика їхнього лідера. Саме вони складали «легальну» опозицію під час диктатури Ст. Стамболова [11, с. 117]. У програмі Ліберальної партії наголошувалося на необхідності удосконалення Тирновської конституції в «демократичному дусі». Партія виступала проти іноземних концесій, зловживань на виборах, за реорганізацію армії, широке впровадження кооперації в економіці [16, с. 102]. Загалом «радославовісти» лояльно ставилися до існуючого у Болгарії політичного режиму [12, с. 133], але в їхній програмі були пункти, які стосувалися можливості проведення реформ у державі. Пропоновані ними перетворення носили більш демократичний характер, аніж, наприклад, у програмі «стамболовістів» [22, с. 128].

Ще однією центристською політичною силою була Младоліберальна партія, яку очолював колишній «радославовіст», юрист за освітою Д. Тончев. Соціальний склад младолібералів практично не відрізнявся від складу «радославовістів» і був представлений різними прошарками інтелігенції, селянами, кустарями, торговцями і промисловцями. Появу на політичній арені Младоліберальної партії не слід пов'язувати з ідеологічними розбіжностями в поглядах серед лібералів, адже програма «молодих» мало чим відрізнялася від «радославовістів». Причина створення такої партії приховувалася скоріше у політичних амбіціях Д. Тончева, який, як і В. Радославов, підтримував конституційний режим, наполягав на необхідності реформи виборчої, податкової та фінансової систем, адміністративного управління, освіти, а також судової реформи [22, с. 130]. У цілому Младоліберальна партія не відігравала помітної ролі у політичному житті країни через нетривалість свого існування на політичній арені, малочисельність та, як наслідок – недостатню популярність серед населення.

Отже, політичний спектр у Болгарії наприкінці XIX – на початку XX сторіччя вирізнявся строкатістю. Об'єднання правих і центристських партій в одну або дві, як це було на зорі болгарської державності, виглядало, на думку А. Малінова, неможливим, тому що «за своїм складом, за своїми економічними інтересами, за своїм темпераментом, традиціями і політичними ідеями вони не являли собою гомогенної маси» [23, с. 174]. Аналіз соціально-класової структури і програм консервативних і ліберальних партій підтверджують слова лідера демократів. Усі шість політичних сил були нечисельними організаціями. Кожна з них мала своєрідне ядро, до якого, як правило, входили професійні політики – лідери партії. Щодо інших членів, то вони легко змінювали свою партійну належність. Масовий перехід із одної партії в іншу спостерігався під час зміни урядів [20, с. 53].

Наступною особливістю правих і центристських політичних сил Болгарії була відсутність у них постійного впливу на народні маси країни, тобто свого стабільного електорату. Це стало наслідком низької політичної освіченості більшості простого болгарського народу, який довгий час перебував під владою Туреччини – східної імперії, для якої західноєвропейські демократичні традиції були незрозумілими. Конституція, парламент, політичні партії, лібералізм, консерватизм – все це молода країна запозичила від Західної Європи, тоді як самі європейці йшли до цього віками [3, с. 34]. На початку XX століття болгарським народом ще було легко маніпулювати. Отримавши від князя право на управління державою, кожна політична партія і, відповідно, її уряд мали змогу на парламентських виборах забезпечити собі більшість серед виборців. Для цього вона мала кілька засобів – фальсифікації та різноманітний вплив на виборців, такий як підкуп, залякування, обіцянки тощо. Як відкрито заявляв лідер демократів А. Малінов, реальну гарантію успіху кожного уряду на парламентських виборах у забезпеченні необхідної більшості в Народних зборах давало міністерство внутрішніх справ, у підпорядкуванні якого перебувала поліція. «Болгарський народ, – визнавав один із лідерів «народняків» Т. Тодоров, – сьогодні обере сім чоловік із членів опозиційної

партії, а завтра, коли вона прийде до влади, – сімсот сімдесят сім; все залежить від кулака, все залежить від батога – сильним буде він чи слабким» [Цит. по: 5, с. 400].

Відсутність постійного електорату робила праві і центристські партії Болгарії слабкими та змушувала їх йти на компроміси з головою держави. Кожна із шістьох політичних сил, не зважаючи на свою політичну програму, завжди була готовою співпрацювати з князем Фердинандом. «У нашій країні, – пише А. Малінов, – монархом повинна бути сильна і вольова людина. На мою думку, він [Фердинанд] був такою людиною. Обравши уряд, він довіряв йому настільки, наскільки міг і не втручався в його роботу – для князя було важливим знати лише головну лінію його політики» [24, с. 32]. Сили лібералам і консерваторам не додавала економічна слабкість і низька освіченість більшої частини «політичної еліти» країни. Характеризуючи політичне життя у Болгарії 1907 р., російський посол у Софії Д. Сементовський-Курило писав, що в країні на той час не існувало партій у західному розумінні цього слова. На думку дипломата, всі політичні сили Болгарії початку XX століття являли собою угруповання, які сформувалися не стільки на базі тієї чи іншої платформи, скільки навколо того чи іншого лідера. При цьому вони лобіювали виключно дрібні партійні та, більш того, особисті матеріальні інтереси [25, с. 121]. Невідомий публіцист із рядів Народної партії дав характеристику парламентській більшості «стамболовістів» (1903 – 1908 рр.), яка відповідала ситуації в усіх Народних зборах кінця XIX – початку XX століття: «Більшість сліпа, дурна і німа, – пише публіцист, – люди, які перетворилися на дресированих гієн, готових вити при кожній вимозі своїх шефів. І ця більшість створює закони...» [5, с. 401].

Ще одним фактором, який вплинув на специфіку лібералів і консерваторів країни, була залежність Болгарії на міжнародній арені від великих держав. Зовнішньополітичні пріоритети партій ставали головним чинником, що підштовхував різні політичні сили, у разі необхідності, до зближення між собою або до конфронтації. Часто-густо саме русофільська або

русофобська налаштованість тієї чи іншої партії визначала вибір князя, кому з них довірити формування уряду. «Знаючи, що один із наших державних діячів залишив «ключі» своєї зовнішньої політики у Відні, а інший у Петербурзі, – пише А. Малінов, – він [Фердинанд], залежно від міжнародного становища, звертався до послуг то «філів», то «фобів» [24, с. 39-40].

На початку XX століття національне питання у Болгарії залишалося відкритим. Македонія, яку болгари вважали частиною своєї країни, знаходилась у складі Османської імперії. Консервативні і ліберальні політичні партії дуже часто піднімали македонську проблему, аби розпалити патріотичні почуття у болгарського народу і заробити на цьому популярність. Ідею «Великої Болгарії», берега якої омивалися б трьома морями, брали на озброєння і праві, і центристи. У газетах як лібералів, так і консерваторів час від часу з'являлися статті про тяжке становище «македонських болгар», піднімалося питання про необхідність негайного вирішення цієї проблеми різнomanітними засобами [4, с. 180]. Отже, ще однією специфічною рисою правих і центристських партій Болгарії була їхня схильність до націоналізму.

Таким чином, наприкінці XIX – на початку XX сторіччя на політичній арені князівства Болгарія діяло шість правих і центристських (буржуазних) партій. Кожна з них, безперечно, мала своє обличчя, яке визначалося соціально-класовою структурою, програмною метою і завданнями, схильністю до тієї чи іншої (лібералізм чи консерватизм) ідеології. Але при цьому в усіх шістьох були спільні риси, які дають підстави говорити про національну специфіку болгарських консерваторів і лібералів. По-перше, це надмірна роздрібненість політичних сил. По-друге, нечисельність. По-третє, відсутність у них постійного впливу на народні маси, свого електорату в силу недостатньої політичної освіченості більшості виборців. Четвертою рисою була їхня слабкість, готовність у будь-якому випадку співпрацювати з головою держави – князем, нездатність створити йому опозицію, що кінець кінцем сприяло посиленню особистої влади монарха та поступовому зростанню впливу лівих та лівоцентристських партій – Болгарської землеробської народної спілки,

«тісних» і «широких» соціалістів. П'ятою спільною рисою всіх названих партій стало те, що їхня зовнішньополітична орієнтація перетворилася на головний чинник, який сприяв зближенню або протистоянню між ними. Нарешті, всіх їх поєднувала схильність до націоналізму.

Література

1. Маковецкая Т. Буржуазный парламентаризм в Болгарии: становление и развитие (от освобождения страны от османского ига до ее вступления в первую мировую войну) // История и культура Болгарии. – М., 1981.

2. Лямцева Л. Болгарские буржуазные партии в конце XIX – начале XX в. // Социально-политические проблемы в истории зарубежных стран. – Сыктывкар, 1994.
3. Гришина Р. Модернизация по-болгарски: диктует матрица (конец XIX – середина XX века) // Славяноведение. – 2004. – № 3.
4. Йоцов Я. Класи и партии у нас до 1923 година // Исторически преглед. – 1947 – 1948. – Кн. 2.
5. Йоцов Я. Буржуазная демократия в Болгарии 1879 – 1923 гг. // Etudes historiques. – София, 1970. – Т. 5.
6. Грънчаров Ст. Вътрешни аспекти на българските политически режими (януари 1901 – май 1903 г.) // Исторически преглед. – 1977. – № 3.
7. Попов Ж. Проблеми на вънрешната политика на второто народнолиберално правителство (1903 – 1908) // Вътрешната политика на България през капитализма 1878 – 1944. – София, 1980.
8. Попов Ж. Народнолибералната (стамболовистка) партия в България, 1903 – 1920. – София, 1986.
9. Попов Р. Монархическият институт, буржоазните партии и проблема за конституционното управление в България в началото на XX в. // Първи международен конгрес по българистика. София, 1981. – София, 1982. – Т. 1.
10. Ангелова Р. Народната партия в вътрешнополитическото развитие на България (6. 05. 1903 – 16. 01. 1908) // Исторически преглед. – 2003. – № 1-2.
11. Георгиев Б. Образуване и началната дейност на Либералната (радословистка) партия в България (1886 – 1894) // Исторически преглед. – 1992. – № 1-2.
12. Георгиев Б. Организационно изграждане на Радославистката партия (1894 – 1899) // Исторически преглед. – 1993. – № 1.
13. Георгиев Б. Социалната характеристика на либералната (Радославистка) партия през XIX и началото на XX век // История. – 2001. – № 4.
14. Груев М. Организационно развитие и структура на Демократическата партия в първото десетилетие на 20 век // История. – 2000. – № 5-6.

15. Палангурски М. Социална опора на Либералната (радославистка) партия (краят на XIX – началото на XX в.) // Исторически преглед. – 1991. – № 11.
16. Палангурски М. Либералната (радославистка) партия в системата на българската парламентарна демокрация (ноември 1900 – юни 1904). – Велико Търново, 1995.
17. Николова В. Политическите партии в България (1885 – 1918): Общи черти и специфика // Проблеми на новата и най-новата политическа история на България. – София, 1991.
18. Николова В. Между консерватизма и либерализма. Народната партия. 1894 – 1920 г. – Велико Търново, 2004.
19. Палангурски М. Държавно-политическата система на България (1879 – 1919). – Велико Търново, 1995.
20. Саздов Д. Многопартийната политическа система и монархическият институт в България (1879 – 1918). – София, 1993.
21. Nikolova V. The problem of power in the theory and practice of the bourgeois parties in Bulgaria from the end of 19th century to the year 1912 // Etudes historiques. – Vol. 14. – Sofia, 1990.
22. Програми, програмни документи и устави на буржоазните партии в България 1879 – 1918. – София, 1992.
23. Малинов Ал. Под знака на острастени и опасни политически борби. – София, 1991.
24. Малинов Ал. Странички от нашата политическа история. – София, 1993.
25. Куцаров П. Фердинанд и Россия (из истории болгаро-российских отношений на рубеже XIX и XX веков) // Международная жизнь. – 2001. – № 9-10.

Резюме

**Миколенко Д. В. «Специфика либеральных и консервативных партий
Болгарии на стыке XIX и XX веков»**

Статья посвящена изучению особенностей правых и центристских политических сил Болгарии в конце XIX – начале XX веков. Автор, анализируя их программы, социальный состав и численность, приходит к выводу, что все они имели свои особенности. Кроме того, автор выделяет и ряд общих черт, которые позволяют говорить о национальной специфике этих партий. Это политическая раздробленность болгарских либералов и консерваторов, малочисленность их состава, отсутствие стабильного электората, слабость и готовность в любой момент сотрудничать с главой государства князем Фердинандом, акцент на внешнеполитическую ориентацию и склонность к национализму.